

Tittel: I utakt med unge med funksjonshemming?

Prosjekt: Kryssildprosjektet: Utdanning og praksis i utakt?

Presenterer: Marit Kollstad, Høgskolen i Lillehammer, 2626 Lillehammer.

Presentasjonen tar utgangspunkt i en undersøkelse som er en del av prosjektet "I kryssilden mellom utdanning og praksisfeltets krav (Kryssildprosjektet) ved Høgskolen i Lillehammer (HIL) finansiert av Norges forskningsråd under KUPP-programmet. Med bakgrunn i barnevernspedagogers, sosionomers og vernepleieres arbeid med barn, unge og familier er prosjektets hovedspørsmål: Er profesjons- utdanningene i helse- og sosialfaglig i utakt med praksisfeltets krav?

I min presentasjon skal jeg sette søkelyset på brukernes selvstendighet i arbeidet med unge med funksjonshemming samt lærevansker som er et fordypningsområde i prosjektet. Spørsmålet her er om profesjonenes kompetanser er i *utakt* med de unge funksjonshemmedes ønsker om/krav til de profesjonelles kompetanser. Spørsmålet skal jeg belyse ved å trekke fram data om fire unge funksjonshemmede jenter oppfatninger om sine behov for profesjonell kompetanse og deres oppfattelse av profesjonenes kompetanse. Disse dataene skal jeg sammenligne med data om de profesjonelle helse- og sosialarbeideres ideelle kompetanseprofil, slik de definerer den i intervjuer. De profesjonelles kompetanseprofil betyr i denne sammenheng en profil over deres kunnskaper, ferdigheter, yrkesrelevant kontroll over ytre betingelser, identitet og handlingsberedskap. Spørsmålet er her hvilket mønster som framtreder i denne sammenhengen mellom brukernes og profesjonsutøvernes oppfatninger.

Metode: Intervju og observasjon

Nøkkelord: Ung/funksjonshemmet/lærevansker, selvstendighet, profesjonell kompetanseprofil.

Innholdsfortegnelse

Forord

Datagrunnlaget

En teoretisk forståelse av handlingskompetanse

Behov for profesjonell handlingskompetanse?

Alltid litt utenfor

Jeg kan gå til

Profesjonelles kompetanseprofil i utakt med hva funksjonshemmede ønsker av kompetanse?

Takt i kunnskap om fenomener og problemer

Takt i ferdigheter

Et sammensatt liv – et dilemma for mennesker med funksjonshemming og profesjonelle helse og sosialarbeidere

Forord

Denne presentasjonen er en del av forskningsprosjektet ” I kryssilden mellom utdanning og praksisfeltetskrav” ved Høgskolen i Lillehammer. Prosjektet finansiert av Norges Forskningsråd og omfatter en rekke teoretiske og empiriske undersøkelser av barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleieres som arbeider med barn, unge og deres familier. I Kryssildprosjektet undersøker vi også disse profesjonsgruppene brukere samt lærerne og studentene på de tre profesjonsgruppene grunnutdanning. Prosjektet spør om: *Er profesjonsutdanningene i helse- og sosialfagutdanningene i utakt med praksisfeltets krav?* Prosjektet har i tillegg konsentrert seg om følgende fordypningsområder: Unges kropp og selvbilde, alvorlig atferdsforstyrrelser hos ungdom. Se vedlegg for mer informasjon om prosjektet.

Her skal jeg ta opp spørsmålet: *Er profesjonelle i utakt i forhold til de kompetansekrav som stilles til arbeid med unge med funksjonshemming?* Dette temaet skal inngå som del av boken ” *Utakter- Om helse- og sosialfaglig kompetanse i utdanning og praksis*”. Spørsmålet skal jeg belyse ved sammenholde *fire funksjonshemmedes jenters* oppfattelse om behov for profesjonell handlingskompetanse med *tre profesjonelle helse og sosialarbeidere* oppfatning om de samme spørsmål. Jentene beskriver først og fremst kunnskap om sine funksjonsevner og funksjonsvansker, og den hjelp de får (profesjonelles ferdigheter - hva gjøres og vurdering av hva som gjøres). To av områdene innenfor profesjonell handlingskompetanse, nemlig kunnskap og ferdigheter, vil i denne sammenhengen bli vektlagt.

Datagrunnlaget

Datagrunnlaget bygger på intervju og observasjon over en periode på 1 år med fire jenter som er midt i tjuetårene og er funksjonshemmede med lærevansker. Tre har leilighet i bofellesskap, ei har leilighet i borettslag. Helse- og sosialarbeiderne er hhv vernepleier og barnevernspedagog som begge er boveiledere i bofellesskap hvor tre av jentene bor, og en aktivitør som er primærkontakt for ei av jentene. De ytre rammevilkårene for de profesjonelles arbeid var noe forskjellig. Bofellesskapet der to av jentene bodde besto av fire beboere og startet opp for flere år siden. Boveileder og primærkontakt som hadde arbeidsplass i dette bofellesskapet hadde arbeidet for de to jentene i flere år. Denne boveilederen var også kontaktperson for de to andre jentene. Et av hennes gjøremål var å hjelpe den ene jenta til å få leilighet i bofellesskap. Det andre bofellesskapet hvor den ene jenta flyttet til ble startet i andre halvdel av året jeg fulgte de fire jentene. Både boveileder og denne jenta hadde mao en kortere tid sammen. Bofellesskapet var også større enn det etablerte. Mens boveileder og kontaktperson og primærkontakt arbeidet på en etablert arbeidsplass, kan en si at sistnevnte boveileder har en arbeidsplass som er i en etableringsfase.

En teoretisk forståelse av handlingskompetanse

Før jeg går inn på hvordan de fire jentene og tre profesjonelle helse- og sosialarbeidere oppfatter jentenes behov for profesjonell handlingskompetanse skal jeg først gi en kort framstilling av begrepet handlingskompetanse ,slik det forstås i denne sammenheng. For en mer utførlig presentasjon av dette begrepet vises til Nygren (2004). Handlingskompetanse kan grovt skilles i fem hovedkomponenter: 1. Yrkesrelevante kunnskaper. 2. Yrkesrelevante ferdigheter. 3. Kontroll over yrkesrelevante ytre betingelser i profesjonsutøvelse. 4.

Yrkesidentitet. 5. Yrkesrelevant handlingsberedskap. Handlingskompetanse kan opptre i en allmenn potensiell form og i en realisert kontekstspesifikk form. Deler av den potensiale som en person har til å mestre bestemte profesjonelle oppgaver (dvs deler av handlingskompetansens allmenne potensielle form) realiseres i handlinger i sin kontekstspesifikke form og er alltid situert i en kontekst i et praksisfellesskap. Den utvikles i bestemte sammenhenger under de krav et praksisfellesskap stiller både materielt og sosiokulturelt. Det innebærer at den er funksjonell med hensyn til å løse oppgaver i en bestemt kontekst i et praksisfellesskap og krav. I den kontekst som de tre helse- og sosialarbeiderne samt de fire jentene praksisfellesskap er i, vil hver av helse- og sosialarbeiderne ha en rekke potensielle og kontekstspesifikke handlingskompetanser emosjonelt, kognitivt og ideologisk til å utføre de handlinger som er i tråd med bestemte mål og behov på sin arbeidsplass. Handlingskompetansens beredskap har to hovedfunksjoner: 1) å veilede handlinger samt å 2) legitimere/diskvalifisere handlinger. Når en allmenn potensiell handlingskompetanse realiseres til en konkret operativ kontekstspesifikk handlingskompetanse, opptrer de fem hovedkomponentene (jf ovenfor) sammen og har en gjensidig påvirkning av hverandre. De er mer eller mindre integrerte deler for hver av de tre helse- og sosialarbeiderne. En kan snakke om personlige profesjonelle handlingskompetanseprofiler.

Behov for profesjonell handlingskompetanse?

Hvilket innhold i profesjonelle handlingskompetanser mener så fire unge *funksjonshemmede jenter* at de har behov for?

Alltid litt utenfor

I det følgende skal vi se på jentenes kunnskap om sine funksjonsevner og funksjonsvansker på et overordnet nivå, årsaker og hvordan de manifesterer seg. Men først et utsagn fra en av de fire jentene om hva som er vanskelig med å arbeide i en barnehage og hvordan hun mestrer vanskelige situasjoner.

Ja, for da føler .. for noen ganger så føler jeg meg litt uttafor, liksom. Det har noe med .. for sånn hvis jeg hadde jobba .. jeg vet ikke, jeg, men hvis jeg hadde jobba på Tua (tilrettelagt arbeidsplass med andre funksjonshemmede) for eksempel, så tror jeg kanskje ikke at jeg hadde følt meg så uttafor som på en ikke tilrettelagt arbeidsplass. Eller nå går det bra på jobben, da, men i begynnelsen, liksom. Det føles så rart noen ganger, for jeg er tilsatt på spesielle .. krav, liksom. Så da er jeg aldri i .. samhold med de andre, liksom. Jeg er alltid uttafor, føler jeg. Men jeg tror kanskje jeg hadde vært som de andre hvis jeg hadde jobba på Tua. Jeg veit jo ikke, da, men. Hun fortsetter: blir jeg veldig ukonsentrert, da blir jeg uttafor, liksom. Eller altså, da må jeg bare gå ut av hele situasjonen, da, for å si det sånn. Og bare hvile littegrann til jeg får konsentrert meg. Det spørres akkurat situasjonen. Ja, for sånn gjør jeg det for eksempel på jobben, og. Det går greit i sånn frilek og sånn, en i sånne .. for eksempel bleiesituasjoner ... for eksempel at .. ja, jeg vet ikke, jeg, men at vi skal skifte i hvert fall .. si at vi skal skifte på fire unger hver, da ... Da får jeg det slik at ok, jeg kan skifte på to unger. Fordi at da har vi en halvtime fra halv tolv til tolv, til vi skal ha skifta på alle unga og fått dem ut. Så da har vi gjort det sånn at jeg skifter på to unger. Eller ... det akkurat ettersom, da. Og så kler jeg på de, og så går jeg ut med de, sånn at det ikke blir .. blir surrete for meg, for å si det sånn. At det ikke blir for mye. Ja. For da konsentrerer .. ok, da veit jeg at jeg har den oppgaven å være ute med de. Ja, hvis du skjønner.

Når de fire jentene snakker om kunnskap om sine fenomener og problemer på et *overordnet* kunnskapsnivå, dreier det seg om funksjonshemming preget av at de har spesielle behov, lærevansker, sosiale-, følelsesmessige og fysisk vansker i deres dagligliv. Samtidig snakker de om hva en hverdag der de mestrer mye og får til mye. Problemene er hjemme, på skolen, på fritid, i tilknytning til nettverk, og de eksisterer døgnet rundt. De konkrete problemene varierer mellom jentene. Ei har store fysiske funksjonsvansker, hun kan ikke gå og har nedsatt funksjon i hendene. Selv beskriver jentene sin funksjonshemming som: De er litt uttafor, har litt mer problemer enn folk flest, har funksjonsvansker mest, lærer kanskje litt seinere, blir ukonsentrert, alltid hatt behov for hjelp, har spesielle behov, har ikke bein å gå på og er ikke psykisk utviklingshemma.

Årsakene til sin problems sier jentene mindre om. Når de gjør det, dreier seg både om forhold hos dem selv og forhold i deres omgivelser. Ei av jentene sier at årsakene til hennes problemer og behov for hjelp er lærevansker. Dagsform og konsentrasjonsvansker har innvirkning på hva ei av de andre jentene får til på kurset hun går på for barnehageassistenter. Ei anna sier at hennes hjerneskada gir nedsatte fysiske funksjonsevner som igjen medfører behov for hjelp til å stå opp, legge seg, husarbeide osv er en annen årsakskunnskap som nevnes. Årsaker knytta til jentenes omgivelser kommer til uttrykk når to av jentene nevner betydningen av leilighetens størrelse og tilknytning til et bofellesskap, som forklaring på problem med husarbeide og å kunne holde det i orden. En annen ytre forklaring er hjelpeapparatet. Som ei sa: "*det er ikke lett å være funksjonshemmet og være avhengig av så mange som skal stille deg og måtte spørre om når du komme opp om morgenen.*" Det dreier seg om å være avhengig av hjelp for å kunne stå opp, legge seg osv.

Når jentene forteller hvordan deres problemer *manifesterer seg*, er det ofte i tilknytning til konkrete situasjoner hjemme, på arbeid, på skolen, på fritid og ifht sine nettverk. Problemene er av varierende karakter og behov for hjelp varierer avhengig av egenskaper hos jentene og omgivelsene rundt dem. Hjemme kan problemene dreie seg om å holde det ryddig, vaske, kosthold, personlig hygiene og klær, holde orden på sin økonomi osv. Ei av jentene sier at problemet er ikke å vaske, men å komme i gang. Eller som ei sier, hun kan ikke ta ut penger aleine for da tar hun ut for mye. For ei av jentene dreier det seg om de problemer og behov som følge av en sterk fysisk funksjonshemming og ikke kan gå og har nedsatt funksjon i hendene. Det vil si behov for hjelp å vaske, lage mat, hjelpe på do, hjelp til å komme opp om morgen og legge seg om kveld.

Fra arbeid og skole forteller de om aktuelle problem, men de forteller også om problemer i oppveksten. Fra skoletida i oppveksten forteller de om problemer med det faglige og med relasjoner til elever og lærere. Tankene om denne tida er ulike. Ei av jentene skulle ønske at hun var såpass frisk at kunne gått på vanlig skole og angrer på at hun ikke var mer interessert da hun gikk på skolen. Ei anna sier at hun ikke ville greid vanlig skole for der var det så mye fag. Ei forteller om sin kamp for å få ta språkfag på videregående allmennfag.

I dagens arbeid og skole beskrives problemer av varierende karakter. Det kan dreie seg om vanskeligheter med å skille egghvite og eggeplomme på kokkegruppa på voksenopplæring, og det kan dreie seg om behov for lengre tid og leksehjelp på kurs for barnehageassistenter. Ei av jentene sier det er vanskelig hvis hun har ei for stor gruppe unger i barnehagen, for da blir det for mye for henne. Ei anna forteller at det er vanskelig hvis det kommer mange kunder i butikken der hun arbeider. Lønn blir nevnt som et problem i noen sammenhenger. Andre problemer er av mer følelsesmessig karakter. Ei sier hun alltid føler seg utenfor fordi hun er annerledes enn de andre. Hun er ansatt på andre vilkår enn de som er vanlige lønnsinntakere.

En annen sliter med at hun går fort lei, og ei synes det er vanskelig å være ansatt på en arbeidsplass for funksjonshemmede.

Problemene på fritid er relatert til aktiviteter og venner. For noen dreier det seg om å ha for lite å gjøre, eller problemer med å finne noe som passer til evner og trivsel, eller at en aktivitet kolliderer med andre gjøremål. De forteller om vanskeligheter som de trenger hjelp til. Hvordan takle det å bli uvenner, få stygge meldinger på mobiltelefonen, eller si nei til å låne ut penger. Noen har opplevd å bli flau fordi de ble invitert til noe fordi de var funksjonshemma og ble behandlet som om de kunne langt mindre enn de kan.

Samtidig med at jentene forteller om vanskeligheter, forteller de like mye om sine evner og hvordan de *mestrer* hverdagen. Som ei sier, ”*jeg må ha hjelp til å vaske, komme opp av senga, men jeg deltar i det jeg kan. Jeg tørker støv, dekker bordet. Om sommeren kan jeg kjøre fritt hvor jeg vil. En må finne mulighetene når en sitter stolen, jeg har sang, språk, talen og det mentale*”. Jentene forteller om hva de kan og hva de liker hjemme hos seg selv, i arbeid, på kurs/skole og på fritid. De forteller om situasjoner hvor de har stått overfor vanskelige valg men som de har fått til og har positive erfaringer fra. Det kan dreie seg om å velge hva slags bolig de skulle ha, møbler, arbeid, kurs osv. Et typisk trekk her er ofte at jentene sier at de har valgt selv, eventuelt valgt i samarbeid med sin mamma eller en helse og sosialarbeider (boveileder /primærkontakt).

Selv om tre av jentene nevner vanskelig forhold på arbeidsplassen, er likevel hovedinntrykket at jentene liker sitt arbeid. De presiserer at både skole og arbeid viktig del av livet. Uten arbeid ville dagen blitt stusselig. De oppfatter jobben som en viktig del av livet. Ei av jentene gir inntrykk av å ha det ”som plommen i egget” med arbeid på en tilrettelagt arbeidsplass. Hun forteller at hun liker alt arbeid hun utfører, og alle på arbeidsplassen er koselige. Hun prater med kollegaer om det som skjedde i helga, om hva de skal gjøre og noen ganger er sammen med de også på fritid.

Fritid trekkes fram som den tida og arenaen der jentene kan bruke sine evner. Der kan de utfolde seg og det er ordentlig. En sier at uten fritid og fritidsaktiviteter ville hun følt seg innesperra. Humøret blir bedre og det virker på alt.

Jeg kan gå til

Jentenes oppfattelse av profesjonelle ferdigheter.

Innledningsvis kan vi starte med denne jentas utsagn som viser hennes oppfatning av hjelp som gis av hennes kontaktperson i kommunens helse og sosialtjeneste og om hjelp hun har fått i sitt arbeide.

”Hvis det er noe så veit jeg at jeg kan gå til G. Ja, hvis det er noe .. noe jeg ikke er fornøyd med på jobben eller .. i fritida eller .. ja. Nei, at hu liksom kan hjelpe med i forskjellige ting, eller veilede meg eller ... eller gå til andre .. Hvis det er noen som skal ordne det, som jobber over G, liksom. Nei, hun sier jo at jeg ... jeg må egentlig til sist bestemme det sjøl. Bare at hun kan kanskje komme med et forslag og....Mamma har sin mening og.. Så er det jeg som bestemmer til slutt , liksom sjøl. (.....) Det er greit at du får hjelp, men skal de liksom komme og overstyre deg helt liksom. Det er jo jeg som jobba der”.

På et *overordnet* nivå gir kommunen hjelp i form av profesjonelle hjelpere i helse og sosial sektoren og kultursektoren spesielt (boveiledere, hovedkontakt, primærkontakt). Jentene har en fast kontaktperson med helse- og sosialfaglig bakgrunn. De har hatt hjelp helt fra tida i barnehagen. En annen form for kommunal hjelp på et overordnet nivå er bofellesskap med helse og sosialpersonell tilknyttet, arbeid med bistand, voksenopplæring og fritidstilbud. To og etter hvert tre har leilighet i bofellesskap.

Hjelpen jentene får *fra helse- og sosialfaglig personell* dreier seg om hjelp hjemme til å utføre husarbeide, holde det ryddig, vaske seg, kle på seg, matlaging med et sunnere kosthold, komme seg på toalettet, holde orden på sin økonomi osv. Det kan dreie seg om hjelp til å komme i gang til å utføre husarbeide, at hjelperen er i bakgrunn tilgjengelig for spørsmål, veiledning/ samtalepartner, eller at hjelperne utføre jentenes daglige handlinger som de selv ikke kan utføre. Det dreier seg også om hjelp i voksenopplæring/ kursarbeid, arbeid med bistand, fritidsaktiviteter og venner. Det kan være hjelp til å finne løsninger for å kunne ta et kurs slik vi ser hos en av jentene som byttet vaskehjelp med hjelp til å gjennomføre kurs for barnehageassistenter. Hjelp kan være å ha en å snakke med om spørsmål en lurer på. Det kan være en som hjelper å finne løsninger når venner blir uenige.

Hjelpen varierer etter jentenes behov i konkrete situasjoner. Samtidig er en del hjelp satt i system for eksempel ved faste dager og faste måter å gjøre aktiviteter på. Det er ukeplaner der det står hva skal en ha til middag, det er faste dager til å vaske på, ulike farger på klutene for å skille ut hvilke kluter som brukes til hva, faste dager til voksenopplæring, til å svømme. Hjelpen er preget av at den har vart over år, samtidig som jentene også forteller om endring i hjelp. Eksempel på endring er når ei flytter til bofellesskap, eller når ei bytter vaskehjelp mot kurshjelp, eller når ei får ny handlingsplan over arbeide hjemme.

Felles for jentene er at de i hovedsak er *godt fornøyd* med hjelpen de får i form av helse og sosial personell, bolig, arbeid, skole og fritid. De sier at uten arbeid ville det bli kjedlig og det er godt å ha noe å gå til. Fordelen med å bo i bofellesskap er det sosiale og lettere tilgang til hjelp. Ei av jentene flyttet til et bofellesskap i det året jeg hadde kontakt med henne, nettopp av denne årsaken. Tidligere bodde hun i leilighet med tilsyn to ganger i uka. I dag trives hun bedre og begrunner dette med at hun har mer hjelp, leiligheten er større, og det er folk rundt henne. Også hun som bor i egen leilighet vurderte å søke seg til leilighet i bofellesskap av hensyn til hjelp og det sosiale. I dag er hun godt fornøyd med å bo for seg selv. Fordelen med å bo i leilighet utenom bofellesskap er at hun er sin egen herre. I bofellesskapene har hun lagt merke til at folk går mer ut og inn hos hverandre.

Jentene er fornøyde med å få hjelp til oppgaver i hverdagen som de selv strever med å mestre eller ikke kan utføre selv. Det fint å få hjelp hvis noe er vanskelig i huslige gjøremål som å vaske tøy i vaskemaskin, å ha et sunt og godt kosthold og til personlig hygiene som å vaske seg og kle på seg. De trenger og er fornøyd med hjelp til å holde orden på økonomi, når uenighet oppstår mellom venner, til fritidsaktiviteter som å trene på instrument og følge til trening. En typisk kommentar er når ei sier det er mye hun er fornøyd med, og at hun ikke trenger å vente når hun trenger hjelp. Eller en som en annen sier, hun kan vaske og støvsuge selv, men det er godt å ha de i bakgrunnen hvis det er noe hun lurer på, det er fint å få hjelp hvis det er noe som er vanskelig. Ei sier at det er nødvendig med hjelp, hvis ikke ville det blitt rotete og utrivelig hjemme.

Alle jentene beskriver positive erfaringer med sitt forhold til sine kontaktpersoner i blant helse og sosialarbeidene. Det positive som trekkes fram er at kontaktpersonen hører på og er god å

snakke med, at personalet prøver å samarbeide så godt som mulig, at de er blide og hyggelige når de kommer, at de har humor, er til å stole på osv. Som ei sier, hun vet at hun kan gå til sin kontaktpersonen hvis det er noe. Ei trekker fram betydningen av å ha en primærkontakt på samme alder fordi de tenker likt. Ei trekker fram betydningen av å ha en profesjonell hjelper over mange år, fordi denne hjelperen kjenner henne godt. Hjelperen vet hun skal spørre om og gjøre. Hun vet for eksempel at jenta ikke alltid har vaska seg, spør om det.

Selvbestemmelse og/eller medbestemmelse er et annet forhold som alle jentene trekker fram når de forteller om hva de oppfatter som positivt i sin relasjon til personalet. Jentene sier at de bestemmer i sine daglige liv, men i samarbeid med personalet og foreldrene og at mødrenes ønske er at de skal bli selvstendig. De bestemmer selv men får veiledning og støtte av sine kontaktpersoner og mødrene. Jentene forteller flere situasjoner som illustrerer dette. Ei av jentene hadde i flere år ønsket å ta et kurs for barnehageassistenter. Hun forteller at det var hun som i utgangspunktet ønsket å ta dette kurset. Problemet var å om hun kunne greie det. Ut fra tidligere erfaringer i skolen mente hun at med hjelp kanskje kunne klare det. Hun søkte hjelp hos mor og kontaktperson. Problemet var å finne økonomiske midler til å lønne en kurshjelper. Til slutt foreslo kontaktpersonen at midlene som ble brukt til vaskehjelp ble omdisponert til kurshjelp. På denne måten kunne jenta ta kurset for barnehageassistenter. Ei av de andre jentene sier at hun noen ganger kan være uenige med personalet i bokollektivet om hvilke varer hun skal kjøpe. Når hun får bestemme, opplever hun som eksempel på respekt og tillit. Ei av jentene forteller at på en ferie i regi kommunen med personalfølge, fikk hun og ei venninne lov å være igjen i byen da de andre gikk hjem selv om de var i en ukjent by. Hun og venninna hadde lyst til å være lengre ute mens noen ville hjem. Avtalen ble at de skulle si fra til hjelperen når de kom hjem. Jenta fikk bestemme, og hun oppfattet avtalen som tegn på respekt og tillit fra personalet.

Samtidig som de synes godt fornøyde er det også forhold i den daglige hjelp som de synes er *vanskelige*. Hvilke forhold de synes er vanskelige varierer. Å være avhengig av hjelp i de daglige oppgaver er vanskelig selv om hjelpen oppfattes å være nødvendig og et gode. Det beskrives som vanskelig og deprimerende å måtte spørre personalet på forhånd om når hun kan stå opp, å ikke kunne kjøpe godteri når du vil, at personalet skal ha innsikt i deres økonomi, måtte fortelle om hun har vasket vinduskarmen eller ikke osv. Ei opplevde overgangen fra å bo hjemme til å bo i leilighet som stor. Som hun sa, det var en lang hard prosess å bli stilt krav til hva hun selv skulle prøve å gjøre, og hun var uenig i kravene fra personalet. I dag ønsker hun seg større selvstendighet til å kunne bestemme over eget liv.

Alle jentene har hatt hjelp nesten hele livet fra de gikk i barnehagen til i dag. De beskriver en del problemer både på skolen og på arbeid. Skoletida etter barneskolen var en utfordrende tid. Ei sier at guttene ble bråkete på ungdomsskolen. Ei anna forteller at på ungdomsskolen fikk hun negative kommentarer fra medelever på at hun hadde tilrettelagte tilbud. For eksempel at hun var bortskjemt fordi hun ikke hadde eksamen. På videregående gikk hun i en tilrettelagt klasse. Det synes hun heller ikke var "bare moro" som hun uttrykte det. Men da følte hun seg ikke utenfor som hun gjorde i en vanlig klasse fordi hun var en av et fellesskap. Problemene som nevnes i arbeid er bla lønn, å være ansatt på særskilte vilkår når andre ansatte ikke er det, å være ansatt et sted fordi du er funksjonshemmet, å bli overstyrt av andre og kjedelig arbeid. I de tilrettelagte tilbudene på fritid er problemene beskrevet som problemer som oppstår fordi de som deltar er ulike, passer ikke helt sammen, eller at aktivitetene ikke passer helt interessene.

Samtidig som jentene beskriver vanskeligheter ifht de profesjonell hjelp, forteller de også om strategier for å *mestre* dette. Ei mener at personalet burde prøve ut noe av det jentene opplever for eksempel å prøve å sitte i badekaret og få stelt seg. De må ha "litt sånn veiledning" tror denne jenta. Ei forsøker å komme vanskelighetene i møte ved å lage ny dagsplan. Der skal det stå hvordan hun vil ha det. Ei sier det dreier seg om å ta noen fighter en gang i blant. Dette har hun lært av en elev da hun gikk på barneskolen som sa til henne at hun måtte si meningen sin hun som alle andre. En annen strategi er å ta pauser, trekke seg unna for å komme seg igjen.

Profesjonelles kompetanseprofil i utakt med hva funksjonshemmede ønsker av kompetanse?

Takt mer enn utakt er det som slår en når en sammenligner hva de tre profesjonelle helse og sosialarbeiderne med jentenes beskrivelse av de samme forhold. De profesjonelle formidler mye av samme kunnskap om fenomener / problemer og hjelp/ferdigheter som jentene gjør. Dette er sentralt at de profesjonelle kjenner jentene godt. Takt betyr imidlertid ikke problemfrihet - verken for jentene eller de profesjonelle. Det gjelder alle tre uavhengig av deres profesjonsbakgrunn, arbeidsplass og hvem de arbeider for. I det følgende skal vi se på denne takt mellom profesjonelle og jentene ved å sammenholde de profesjonelle meninger med jentenes meninger.

Takt i kunnskap om fenomener og problemer

La oss starte med et eksempel i hva en av helse og sosialarbeiderne formidler om jenta hun er primærkontakt for å se på takt i kunnskap om fenomener og problemer. Primærkontakten beskriver NN som følger: ” *Hun er i grenseland for å være utviklingshemmet. Ting går mye seinere i hennes utvikling. Hun har behov for å bli satt i gang på rett spor, med alt som har med hus, mat, personlig hygiene selv om det ikke like mye på alle områder. Med tiden har hun blitt mer selvstendig, ferdighetene er mer på plass og hun er trygg på de arbeidsoppgavene hun har. Trygghet er viktig for henne. Likevel er det mange ting som ikke er på plass. Trenger et lite puff for å starte - bli påmint om at i dag er det vaskedag osv. Hun kan finne på å hvile hele ettermiddagen. Å handle gjør hun selvstendig, ser hva som mangler i kjøleskapet, men trenger påminnelse om at hun må handle. Ellers ville det ikke skjedd noe før kjøleskapet er tomt, eller skittentøydunken flyter over. Hun dusjer og skifter klær, men har ikke brydd seg om å se hvordan hun ser ut – det er behov for veiledning her. Ironi skjønner hun ikke. Hun tåler en spøk, men det må forklares at det er en tull. Hvis ikke ville hun ringt til mor eller far og spurt om det virkelig er sånn. Noen ganger kan det oppstå vanskeligheter med fritid og venner. Hun kan bli litt for ivrig, gire seg opp for å få oppmerksomhet eller rett og slett bli utrygg”.*

Primærkontakten beskriver videre NN som en person som på mange måter er selvstendig. Husarbeidet går nå stort sett greit. Hun opplever NN som et av de mest positive mennesker primærkontakten vet om. Om nettverket forteller hun at NN har foreldrene, fra arbeidsplassen, bofellesskapet, voksenopplæringen på skolen og i fritidsaktivitetene. NN finner venner i de aktivitetene hun er med på. Vennskap har med kjemi å gjøre mener primærkontakten. Samvær med venner styrer NN selv. NN beskrives som ei jente med mange interesser og som deltar på mye i fritiden. Noen ganger tror hun at tempoet kan bli høyt og programmet stramt. NNer avhengig av hvile – hun blir sliten. Ferietur til Syden lever hun for hele året, og en del fritidsaktiviteter blir bygd opp mot ferieturen. Det er NN selv som foreslår det.

Sammenligner vi primærkontaktens beskrivelse med jentas utsagn, er det i stor grad de samme trekk som trer fram. Det dreier seg om kunnskap om fenomener/problemer om ei jente som trives godt i sin hverdag, har utviklet seg og lært mye både når det gjelder oppgaver som skal utføres både hjemme og ute og i samvær med andre mennesker. Hun kan mye, men noen oppgaver er vanskelige å mestre. Hennes problemer blir spesielt synlig i nye situasjoner som oppleves vanskelige, hvis hun blir utrygg og hun synes det er godt å ha hjelp tilgjengelig hvis det er noe.

Sammenligner vi de tre profesjonelles utsagn om kunnskap om fenomener/problemer med de fire jentenes utsagn, er det i stor grad de samme trekk som trer fram. Både de profesjonelle og jentene selv forteller at dette er jenter med spesielle behov, lærevansker, sosiale-, følelsesmessige og fysiske vanskeligheter av ulik karakter. Dette gir seg utslag i jentenes hverdag døgnet rundt på alle arenaer og ifht deres nettverk. Årsaken beskrives dels som noe som tillegges egenskaper hos jentene og dels i jentenes omgivelser. Problemenes/fenomenenes manifestasjoner beskrives hovedsakelig ifht hjemmesituasjonen, men også i skole, arbeid, fritid og nettverk. Samtidig med at problemer beskrives, omtales også jentenes evner og mestring.

Takt i ferdigheter

Hva så med ferdigheter? La oss også her starte med eksemplet fra samme primærkontakten i det forrige kapittel. Primærkontakten forteller at hun hjelper (utøver ferdigheter) etter de behov jenta har. Hjelpen gis i konkrete situasjoner, mest i hverdagen hjemme, men gjelder også venner, arbeid og skole og fritid. Hun vet ikke så mye om den konkrete hjelp jenta fikk i oppveksten. Hun vet hvor jenta har gått på skole, hvem som var støttekontakt, men ikke hva slags spesiell bistand som er gitt jenta. Forholdet til foreldrene er imidlertid godt, så eventuelle spørsmål tas opp direkte med dem.

I det daglige dreier primærkontaktens utøvelse av hjelp seg mest om veiledning. Det betyr å være til stede både for å skape trygghet og å gi et lite puff for å få starta, og å være en støttespiller som jenta kan snakke med. Som hjelper er hun en person som brukes til det jenta trenger. Det dreier seg om å gjøre hverdagen trygg for ei jente som er flyttet fra barndomshjemmet til egen leilighet. Primærkontakten er med og bekrefter at det er riktig det jenta gjør og at jenta kan mer og mer og etter hvert har NN trengt mindre hjelp. Når jenta kommer hjem fra jobb har de et møte for å planlegge dagen videre. Da brukes dagsplan som er satt opp i samarbeid med jenta (hvilke dag hun vil vaske, tidspunkt for middag, hviletid, øve på kornett, når ute på fritidsaktiviteter for eksempel). Primærkontakten forteller: ”*Til huslig orden har hun lette instruksjoner som er skrevet ned. For eksempel gul klut til stua for stua er gul osv, rekkefølge, hvor våtmopp skal brukes osv. Vi er i gang med å utvikle tegnøkonomisystem til for eksempel til rydde inn i oppvaskmaskin, kaste håndklær i skittentøyte, mat inn i benken osv. Bakgrunnen for dette er at hun skal kunne styre seg selv selv uten at personalet skal fly å hakke på hva hun skal gjøre. Det vil si slippe hønemorgreia og få tid til å være med henne på andre ting enn husarbeid*”.

Andre oppgaver som primærkontakten utfører dreier det seg om følge NN på enkelte aktiviteter på fritid for eksempel følge til trim, være med på svømming, øve sammen med henne på instrumentet. Selv om NN styrer sin kontakt med venner selv kan det likevel være behov for en del veiledning og noen ganger praktisk hjelp. Hun forteller: ”*I nye situasjoner*

som å reise på besøk til ei ny venninne første gang hun besøker henne. Eller hun får hjelp for eksempel til å gjenoppta kontakt med venninner når noe har blitt vanskelig. For eksempel at hun ikke må slutte å ta kontakt med venninna selv om hun har fått kjærest, for alle har både kjærest og venner. Eller at hun ikke må mase på noen som ikke vil”.

Når det gjelder relasjon mellom profesjonelle og jenta mener denne primærkontakten at viktige egenskaper hos personalet er å være ærlig og å være direkte overfor NN og andre som henne, fordi det er med å gi trygghet. Det betyr at personalet må vise respekt for NN de dagene hun er lei seg, og å respektere at dagene kan være annerledes enn tenkt og planlagt. Det betyr at de må respektere hennes behov for spesiell kost. Vi må alltid sjekke ut det med kost når hun skal ut på noe. Være et medmenneske, litt ydmyk.

Denne primærkontaktens ferdigheter i hjelp til jenta er typisk for de tre helse- og sosialarbeiderne fortellinger om hvilken hjelp profesjonelle gir jentene. Det utøves hjelp ut fra jentenes behov i deres daglige liv. Først og fremst foregår hjelpen i situasjoner hjemme hos jentene, men også noe i tilknytning til arbeid og fritid. Mye av hjelpen som utøves er veiledning, men det utøves også hjelp hvor personalet utfører oppgaver i husarbeid, matstell, personlig hygiene, arbeide, skole, venner og fritidsaktiviteter.

Sammenligner vi ferdighetene primærkontakt forteller om med jentas beretning, er de i stor grad i overensstemmelse. Det samme ser ut til å gjelde mellom de to andre profesjonelle helse- og sosialarbeiderne og de andre jentene også. Det dreier seg om hjelp (ferdigheter) i situasjoner hjemme hos jentene først og fremst, men også i tilknytning til fritidsaktiviteter og venner. Mye veiledning, men også hjelp i form av å utføre oppgaver ut fra jentenes behov.

Et sammensatt liv – et dilemma for mennesker med funksjonshemming og profesjonelle helse og sosialarbeidere

Takt mellom bruker og profesjonell betyr ikke idyll og mangel på problemer. I det følgende skal jeg trekke fram tre eksempler som illustrer noe av den komplekse situasjonen både jentene og de profesjonelle helse og sosialarbeiderne står overfor.

Eksempel en. Ei av jentene er ansatt som assistent i en barnehage. Dette arbeidet fikk hun gjennom arbeid med bistand. Jenta har i følge mor alltid vært en person med stor omsorg for andre. I oppveksten trillet hun mindre barn i barnevogn. Mor mente at når hennes datter skulle ut i arbeid var det viktig å finne en arbeidsplass der jenta kunne utnytte sine evner i å gi omsorg, arbeide med andre mennesker. Etter en lang tid fikk de kontakt med en i kommunen som hjalp til å få en ordening under arbeid med bistand i barnehage. Da jeg traff jenta hadde hun arbeidet i barnehagen i flere år. Om å være å være ansatt i barnehage på tilrettelagte vilkår forteller jenta at hun alltid opplever å være utenfor. Opplevelsen av å være utenfor har sammenheng med at hun er ikke ansatt på samme måte som det andre personalet. Hun har en hjelper som noen ganger kommer til barnehagen, og hun lurer på hva hun skal si om sin hjelper. *”Ikke er hun søstera mi, og ikke er jeg ansatt i barnehagen. Ikke får jeg lønn som de andre. Ikke er jeg sammen med noen av personalet utenom arbeidet.”* Denne jenta sier at hvis hun hadde vært ansatt på butikken som er et tilrettelagt tilbud med bare ansatte som har spesielle behov der hennes venninne jobber tror hun at hun ikke ville følt seg så utenfor. Hun ville vært en i et felleskap med andre som ligner på henne.

Samtidig forteller hun også om en arbeidsplass der hun trives. Etter hvert har hun funnet en måte å arbeide på som gjør at hun mestrer sine arbeidsoppgaver. Hun trivdes – det var bare det at hun var litt utenfor, og nettopp at hun er ansatt på spesielle vilkår.

Eksempel to. Ei av de andre fire jentene har hatt flere arbeidsplasser. Nå arbeider hun ved en tilrettelagt bedrift, der de ansatte er mennesker med spesielle behov, noen også utviklingshemmede. Denne jenta trives delvis med sitt arbeide. Det er godt å ha et arbeid å gå til. Hvis ikke ville dagen vært lang. Problemet er imidlertid at hun er ansatt på en arbeidsplass for funksjonshemmede fordi hun er funksjonshemmet med trygd og en liten tilleggslønn. Hun blir som hun uttrykker der, plotta inn sammen med en annen flokk som har funksjonshemming. Det synes hun er for gæli rett og slett.

Et tredje eksempel på en utfordrende situasjon er fra jenta som flyttet til bofellesskap. Hun flyttet hjemmefra til leilighet som mange ungdommer gjør. Da fikk hun problemer med å få lønna til å strekke til, problemer med dagligdagse ting som å holde orden hjemme, vaske, kosthold. Hun hadde også problemer med å finne venner og ha et ok sosialt liv. Hun hadde en tendens til å gå lei jobbene, og hadde byttet et par ganger. Dette fortalte både jenta selv og hennes profesjonelle hjelpere. På denne bakgrunn ble det vurdert at hun hadde behov for mer hjelp og hun fikk leilighet i bofellesskap. Et halvt år etter at hun flyttet til bofellesskapet intervjuet jeg både jenta og boveileder. Begge ga inntrykk av at livet var mye bedre nå. I samarbeid med personalet la jenta opp en ukeplan for det daglige arbeid mht husarbeid og innkjøp. Innimellom når personalet kom til jenta ut fra planen om at husarbeid skulle gjøres hadde ikke jenta lyst til å gjøre husarbeid, fordi hun ville spille TVspill. Måten dette ble løst i følge boveileder, var at personalet viste til avtalen og at de hadde flere oppgaver i bofellesskapet. Derfor måtte husarbeidet utføres nå. En annen situasjon som oppsto innimellom var når de var i butikken og handlet og jenta ville handle sjokolade eller andre varer som de ifølge avtalen ikke skulle handle. Både jenta og hennes boveileder ga uttrykk for at det var blitt bedre ifht jentas problemer i sitt daglige liv etter at flyttet til bofellesskapet og fikk mer hjelp. Jenta selv ga uttrykk for at hun var godt fornøyd, det eneste var at det kunne være litt irriterende når personalet kom til henne, og hun ikke syntes det passet helt.

Alle tre historiene viser hjelpetilbud der jentenes behov for hjelp og hva som er god hjelp, ikke er entydig. På den ene siden har de behov for tilrettelegging og hjelp. Samtidig som nettopp tilretteleggingen og spesielle vilkår skaper problemer slik de tre eksemplene viser. Livet for jenter med funksjonshemming og arbeidet med dem er sammensatt og problematisk. Det er problemer med å være ansatt på spesielle vilkår på en arbeidsplass for folk flest, og det kan være vanskelig å være ansatt på en tilrettelagt arbeidsplass. Det er vanskelig å leve et planlagt liv avhengig av andres hjelp. Det er ikke enkle løsninger på hva som er godt og ikke godt. Det er ikke enkle svar verken for de to jentene eller for profesjonelle helse og sosialarbeidere som skal hjelpe dem. Varhet for den andres liv, empati, omsorg og grensesetting synes viktig egenskaper i de profesjonelles arbeid.

VEDLEGG: KRYSSILDPROSJEKTET: UTDANNING OG PRAKSIS I UTAKT?

”I kryssilden mellom utdanning og praksisfeltets krav” (Kryssildprosjektet) er et forskningsprosjekt ved Høgskolen i Lillehammer (HiL) finansiert av Norges Forskningsråd under KUPP-programmet. Med bakgrunn i *barnevernspedagogers, sosionomers og vernepleieres* arbeid med barn, unge og familier, spør forskerne: Er profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag i utakt med praksisfeltets krav?

Empirisk og teoretisk forskning og lokalt pedagogisk utviklingsarbeid, gir prosjektet kunnskap om:

- hvilke *arbeidsoppgaver, faglige kompetanser og verdigrunnlag* som er sentrale
- hvilke psykologiske, pedagogiske og sosiale prosesser som er førende for hvordan man utvikler profesjonell kompetanser og for hva disse komponentene inneholder
- hvordan læring i utdannings-, yrkes- og privatsfæren påvirker profesjonell utvikling
- hvordan utdanningene imøtekommer praksisfeltets krav til profesjonelle kompetanser i helse- og sosialfaglig arbeid
- hvordan utdanning og praksisfeltet systematisk kan oppdatere hverandre yrkeskarrierer.

Prosjektet har i tillegg konsentrert seg om temaer innenfor følgende *fordypningsområder*:

- *unges kropp og selvbilde*
- *alvorlig atferdsforstyrrelse hos ungdom*
- *selvstendighet i arbeid med unge med funksjonshemming.*

Prosjektet kombinerer brede kvantitative undersøkelser med utdypende analyser av kvalitative data. De kvantitative dataene er spørreskjemaer utfylt ut av profesjonsutøvere, studenter og lærere, mens de kvalitative dataene er basert på dybdeintervjuer med erfarne og nye profesjonsutøvere, foruten brukere av helse- og sosialtjenester og deres pårørende. I tillegg kommer observasjonsstudier av brukeres hverdagsliv.

Forskerteamet består av:

- Halvor Fauske, professor i sosiologi og sosialt arbeid ved HiL (sosiolog)
- Marit Kollstad, amanuensis ved HiL (sykepleier og sosialpedagog)
- Sigrun Nilsen, 1. amanuensis ved HiL (fil dr i sosialt arbeid, sosionom)
- Pär Nygren, prosjektleder, professor i psykologi og sosialt arbeid ved HiL (psykolog)
- Finn Skårderud, Regionsenteret for barne- og ungdomspsykiatri. Helseregion øst og sør (psykiater).

Resultater fra prosjektet formidles på nasjonale og internasjonale fagkonferanser, i bokform, samt i nasjonale og internasjonale tidsskrifter. Mer informasjon om prosjektet kan fås på nettsiden <http://web.hil.no/Kryssildprosjektet>, eller ved henvendelse til prosjektets medarbeidere per e-post til: kryssildprosjektet@hil.no.

Gyldendal Akademisk gir ut følgende seks bøker basert på forskningsprosjektet:

Pär Nygren og Halvor Fauske: *Ideologisk beredskap - Om etikk og verdier i helse- og sosialfag*

Pär Nygren: *Handlingskompetanse – Om profesjonelle personer*

Halvor Fauske, Marit Kollstad, Sigrun Nilsen, Pär Nygren og Finn Skårderud: *Utakter – Om helse- og sosialfaglig kompetanse i utdanning og praksis*

Halvor Fauske, Sigrun Nilsen, Pär Nygren: *Læring i fellesskap – en pedagogisk modell i profesjonsutdanninger*

Pär Nygren og Finn Skårderud: *Kjempende ungdom – Om kaos, kultur, kropp og kontroll*

Marit Kollstad: *Å klare seg selv? – Om unge med funksjonshemming – helse- og sosialfaglige utfordringer*

Litteratur

Andenenæs Agnes: 1996. *Fra undersøkelsesobjekt til medforsker: Livsformsintervju med 4-5 åringer*. I Andenæs, Foreldre og barn i forandring. Oslo: Pedagogisk forum

Askheim OP: *Omsorgspolitiske endringer – profesjonelle utfordringer*. Ad Notam Gyldendal 1997

Askheim OP: *Fra normalisering til empowerment. Ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede*. Gyldendal 2003.

Clausen, Kirkebæk og Sætersdal: *Fortelling, konstruksjon og mennesker med funksjonshemming*. Tano Aschehaug 1998

Cech, BN: *Pedagogikk på social omsorgsgrund før personer med utveklingsstørning*. Karlstad University Studies 1999

Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere(FO)Seksjonsrådet for vernepleirne: *Om vernepleieryrket*. 2000

Gjærum, Grøholt og sommerschild: *Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre*. Tano Aschehoug 1999

Grue, L: *Funksjonshemmet ungdom og livskvalitet*. Ad Notam Gyldendal 1999

Grue, L: *Motstand og mestring Om funksjonshemming og livskår*. NOVA Rapport 1/01

Gustavvson, A: *Inifrån utanförskapet. Om at vara annorlunda och delaktig*. Johansson & Skyttmo Förlag 1998

Kittilsaa, AM: *Mellom avhengighet og selvstendighet. Om fem unge menneskers livsopplevelse – sammen med og ved siden av hverandre*. Hovedoppgave i sosialt arbeid NTNU Trondheim 1999.

Klepp og Thorsen red: *Den mangfoldige fritiden*. Ad Notam Gyldendal 1993

Martinsen, K: *Omsorg, sykepleie og medisin*. Historisk-filosofiske essays, Tano 1989

Norsk synonymordbok. Kunnskapsforlaget, Aschehoug & co, A/S Gyldendal Norsk Forlag 1986

Nilsson og Lyhr (red): *Ungomstid, funksjonshemming, løsrivelse*. Kommuneforlaget 1998

Nygren, P: *Handlingskompetanse – Om profesjonelle personer*. Gyldendal akademisk 2004

Nygren og Fauske: *Ideologisk beredskap – Om etikk og verdier i helse- og sosialfag*. Gyldendal akademisk 2004

Olsen Rappana, BC: *Med barnet i hverdagen. Omsorgserfaringer til foreldre med barn med cerebral parese*. Forskningsprosjekt ved Høgskolen i Oslo i samarbeid med Cerebralpareseforeningen, 2001

Tøssebro red: *Den vanskelige integreringen*. Universitetsforlaget, Oslo 1997

Tøssebro, J: *En bedre hverdag. Psykisk utviklingshemmedes levekår etter HVPU reformen*. Kommuneforlaget. Oslo 1996.

Tøssebro og Lundebj: *Statlig reform og kommunal hverdag: Utviklingshemmedes levekår 10 år etter reformen*. Sosialt arbeids rapportserie: 33. NTNU Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap Trondheim 2002.

Sandvin, Søder, Lichtwark og Magnussen (1998). *Normaliseringsarbeid og ambivalens. Bofellesskap som omsorgsarena*. Universitetsforlaget Oslo 1998.

Sandvin, JT: *Velferdsstatens vendepunkt. En analyse av reformen for personer med utviklingshemming som uttrykk for brytninger i velferdsstaen*. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, Tromsø 1996

Statens helsetilsyn. *Veileder i habilitering av barn og unge*. Veiledningsserie 1-98

St. meld. nr. 28 *Innhold og kvalitet i omsorgstjenestene Omsorg 2000*, Sosialdepartementet, Oslo 1999-2000

St. meld. nr. 21: *Ansvar og mestring. Mot ein heilskapleg rehabiliteringspolitikk*. Sosialdepartementet, Oslo 1998-99

St. meld. nr. 47: *Om gjennomføring av reformen for mennesker med psykisk utviklingshemming*. Sosialdepartementet, Oslo 1989-90

Stubrud, LH: *Utviklingshemming i et økologisk perspektiv*. Universitetsforlaget 2001

Sundet, M: *Jeg vet jeg er annerledes – men ikke bestandig. En antropologisk studie av hverdagslivet til fem personer med psykisk utviklingshemming. Kultur i fokus*. Kulturanthropologiska Institutionen, Uppsala 1997.

Søder, M: *Integrering, utopi, forskning, praktik*. I Tøssebro red: *Den vanskelige integreringen*. Universitetsforlaget, Oslo 1997

Ytterhus, B: *De minste vil, og får det kanskje til*. Dr. polit.-avhandling 2000 institutt for sosiologi og statsvitenskap. Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse. Norges teknisk-naturvitenskaplige universitetet, NTNU Trondheim

Wehn og Sommerschild: *Når funksjonshemmede barn blir ungdommer. Forløpet i familiene med spesielt henblikk på psykisk utviklingshemming*. Tano forlag; Oslo 1991.

Wenger, E: *Communities of Practice*. Cambridge University Press. First published 1998. Reprinted 2001

Øia,T: *Norske ungdomskulturer*. Oslo: Oplandske bokforlag, 1994

Øia,T: *Generasjonskløften som ble borte*. Cappelen akademiske forlag 1998